

MIT JELENT LAKNI?

Hajléktalan identitás és otthonteremtés egy „lakásperformanszon” keresztül

[DOI 10.35402/kek.2020.5.11](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.11)

Absztrakt

A tanulmányban egy hajléktalanságból kikerült idős nő „lakásperformanszként” értelmezett énbemutatásán (Goffman 1981) keresztül vizsgálom azt a kérdést, hogy „mit jelent lakni”.¹ Ezt a szociális bérlakásba frissen beköltözött nő otthonhoz, otthonteremtéshez kötődő performatív aktusain és az ezekhez kapcsolódó történeteken keresztül értelmezem. A lakásperformansz megmutatja a hajléktalanság és az otthonteremtés komplex összefüggéseit, és felvillantja a hiányokból épülő „hajléktalan identitás” (Dúll 2015a, 2015b; Kántor–Dúll 2018) transzformációjának lehetőségét. A lakásperformanszot az elbeszélés és a hétköznapi gyakorlat kölcsönös egymásra hatása alakította (Kovács 2006), ami a klasszikus interjúhelyzet átkeretezéséhez vezetett. A lakásperformansz azonban így válhatott a felkeresett nő saját hangon történő megszólalásának, énbemutatásának keretévé.

Abstract

What it means to dwell? – performative act of dwelling related to home and homemaking

In this paper, I examine the question of „what it means to dwell” through an elderly woman’s „presentation of self” (Goffman 1981) that I interpret as a „performative act of dwelling”. This old woman had abandoned homelessness a short time before we met; she was living in a social housing unit. I interpret the question of dwelling through her performative acts related to her home and homemaking, and the associated stories. This „performative act of dwelling” reveals the complex nexus between homelessness and homemaking,

1 Szeretnék köszönetet mondani a Humboldt Egyetem Q-College által 2019 őszén szervezett „Homelessness and Homemaking: on Different Meanings of the Homeplace” című online kurzus oktatóinak és résztvevőinek, különösképp Pető Andreának, Iclal Ayse Kücükkirčanak és Yasemin Ertugrulnak, hogy kérdéseikkel és megjegyzéseikkel segítettek abban, hogy egy módszertani előadás keretében értelmezni kezdjem a találkozásomat Helénnel.

and might imply the transformation of „homeless identity” (Dúll 2015a, 2015b; Kántor–Dúll 2018), which is inherently built upon on lacks and deprivations. This „performative act of dwelling” was shaped by the interaction of ‘saying’ (narrative) and ‘doing’ (everyday practice) (Kovács 2006), which transformed the interview situation in many ways. Nevertheless, this „performative act of dwelling” was not only a powerful self-presentation, but created a situation in which this woman could make her voice heard.

A kutatás kontextusa

„*Marginalizáció és immobilitás: a habitus dinamikája*” című posztdoktori kutatásom különféle vidéki városokhoz kötődő marginalizált mikroterekben vizsgálja a térbeli-társadalmi marginalizáció, mobilitás és immobilitás összefüggéseit, a marginalizált térhez kötődés mintázatait, illetve e tapasztalatok habitusra, aspirációkra és boldogulási stratégiákra gyakorolt hatásait. Ezeket az összefüggéseket család-történeti interjúkon keresztül próbálom értelmezni. A kutatásom² egyik terepe egy nagyobb vidéki város erősen zárt marginalizált tere, ahol a szociális bérlakások legalsó szegmensét alkotó bérlők, intézményes ellátásban részesülő hajléktalanok és önkényes lakásfoglalók élnek (Németh 2020). Ebből a marginalizált térből kivezető utakat követve jutottam Helénhez, akit 66 éves korában ismertem meg. A város központjában található új otthonában kerestem fel egy szociális munkással, hogy interjút készítek vele. Helén alig két hónapja költözött ebbe a napfényes, erkélyes szociális bérlakásba több, mint tíz hajléktalanszállón töltött év után.

Találkozásunk a „hagyományos”, klasszikus interjú paradigmájában (lásd például: Solt 1998; Heltai–Tarjányi 1999) gyökerező kérdezőtechnikákat

2 A terepmunka és a posztdoktori kutatás (PD 124455 NKFIH) kapcsolódik a „*Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban*” (119465) című, Virág Tünde által vezetett NKFIH kutatáshoz.

és interjúeri szerepemet kihívások elé állította, ami végül ahhoz vezetett, hogy az interjúhelyzetet újrastrukturáló kereteket elfogadva követtem Helén „lakásperformanszát”. A lakásperformansz tulajdonképpen egy többretegű, praxisba ágyazott énbemutatásként (Goffman 1981) értelmezhető, amiben az én megmutatkozásának kiinduló kerete a lakás megmutatása, ami egy párbeszédhez közelítő „szót értést” indukált a lakberendezésről, a „lakozásról”, az otthonosságról és az otthonteremtésről (lásd például Dúll 1996, 2015a, 2015b; Keszei 2015b; Hidas 2015; Sallay–Dúll 2006).³ A lakásperformansz emellett magában foglalta a „lakozás” képességének és élményének felmutatását. Az otthon belakásának performansa a kettőnk között zajló hétköznapi tevékenységekben öltött formát (kávéfőzés, vendéglátás), amelyek asszociációkat, történeteket generáltak a hajléktalanságról és az otthonteremtésről. A hétköznapi tevékenységek és a hozzájuk kapcsolódó történetek tehát megjelenítettek Helén otthonteremtési kompetenciáit és háziasszonyi szerepeit, amelyeken keresztül végső soron saját magát mint a hajléktalanságot maga mögött hagyó nőt mutatta meg.

Míndez egyfelől a hétköznapi tevékenységek és az elbeszélés egymást alakító dinamikájára, a „saying” és a „doing” sokrétű kölcsönhatására irányítja a figyelmet a társadalmi érintkezésekben, illetve a performatív aktusokban (Kovács 2006). Másfelől Helén lakásperformansa közvetlen bepilantást nyújt abba az összetett élménybe, hogy mit jelent önállóan lakni évtizedes hajléktalanság után. Az otthonhoz kötődő praxisok bemutatása és elbeszélése ugyanis folytonosan kontrasztot teremtett Helén múltbeli tapasztalataival, az otthona elvesztésével és a hajléktalanság fájdalmával, az otthonteremtési törekvésekkel. Helén lakásperformansa rámutat arra, hogy milyen specifikus hiányokból, megfosztottságokból „épül” a „hajléktalan identitás” (Dúll 2015 a, b; Kántor–Dúll 2018), és milyen felépülési folyamatokat indíthat el az otthonteremtés, ami nemcsak a hétköznapi rutinok újraírásának

3 Az „otthont” és „lakozást” ebben a tanulmányban a köznapi értelmükhöz közelítve használom, azaz csak felvillantom, de nem viszem végig azokat a gondolati szálakat az otthon és a helyekhez való kötődés környezetpszichológiai fogalmainak (helyélmény, helyidentitás, helykötődés, helyvesztés – lásd például Dúll 1996; 2015a, b; Keszei 2015a, b; Kántor–Dúll 2018; Sallay–Dúll 2006) vagy az otthonhoz, az otthonossághoz kapcsolódó filozófiai fogalmak (például „lakozás” lásd Hidas 2015; Keszei 2015a, b; Rác–Pintér–Kassai 2016) következetesebb használatával lehetne jobban kidolgozni.

közege, hanem ezeken keresztül az identitás transzformációjának keretével és a társadalmi beilleszkedés terepével is válhat (Barabásné Koller 2006; Dúll 1996, 2015a, b; Kántor–Dúll 2018).

A tanulmány első felében áttekintem a találkozásunkkor létrejött (interjú)helyzetet, valamint ennek az énbemutatásra (Goffman 1981) gyakorolt hatását, azaz, a lakásperformansz körülményeit. A második részben az otthonhoz fűződő hétköznapi tevékenységeken, kompetenciákon és szerepeken, valamint az ezekhez kapcsolódó történeteken keresztül vizsgálom, hogy „mit jelent lakni” Helén történetében: milyen veszteségeket, megfosztottságokat, hiányokat tematizál visszatekintve az otthonteremtés; illetve, hogy az otthonteremtés hogyan segítheti a megfosztottságokból, hiányokból épülő „-talan, -telen identitás” (Kántor–Dúll 2018:650) avagy a „hajléktalan identitás” (Dúll 2015a, b) transzformációját.

Az első találkozás, Helén „története”

Helénnel először 2017 októberében találkoztam, de egy évvel később újra meglátogattam az otthonában. Néhány apró megjegyzéstől eltekintve az első találkozásunk adja jelen tanulmány empirikus anyagát, ami alig két hónappal azután történt, hogy a hajléktalanszállóról a város központjába költözött egy egyszobás, komfortos szociális bérlakásba. A frissen festett, egyszerű bútorokkal, szerényen, de otthonosan berendezett erkélyes lakás szinte úszott a napfényben. Helénhez egy szociális munkással együtt érkeztem, aki kollégáival együtt segítette Helénnek a lakáspályázatban, a költözésben és a lakás bebútorozásában, és azóta is figyelemmel követi sorsát. Mindkettőnkre mély benyomást tett Helén lakásának otthonossága.

Megérkezésünk után röviden elmagyaráztuk a látogatás kereteit, a kutatás és az interjú célját, valamint az azt övező garanciákat. A rövid beszélgetés után a szociális munkás távozott, Helén helytel kínálta a szobában, és elkezdődött az interjú. Az első kérdésem azt firtatta, hogy került Helén ebbe a lakásba. Erre egy rövid, de töredékes élettörténet-sűrítő volt a válasz, amiben már benne voltak a későbbi meghatározó témák, azonban a közöttük lévő összefüggések nem álltak össze történetté. Ezek csak korlátozottan, később bomlottak ki jobbra nem a kérdéseken keresztül, hanem különféle projektív felületeket használva, míg végül a történet helyett „felmutatott” énbemutatás (Goffman 1981) a lakásperformanszban talált magának formát.

A hiányos történet mozaikjai utóbb így körvonalazhatók: az egyedülálló Helén az ötvenes évek elején született, a húga egy másik városban él, nem igazán tartják a kapcsolatot. A másik testvére, akivel szoros kapcsolata volt, már meghalt. Helén gyerek- és fiatalkorát egy, a déli határhoz közeli faluban töltötte, ahova jó emlékek kötik; szívesen beszélt a jól menő munkahelyéről, a KISZ által szervezett programokról, kirándulásokról, valamint arról, hogy az irodai beosztásában megbecsültnek érezte magát. Ugyanakkor már a történet elején megjelennek a szülői házban felnőttként is ott maradó Helén megpróbáltatásai, az erőszakos, alkoholista apa és a beteg, ápolásra szoruló anya, akihez nagyon kötődött. Miután Helén anyja meghalt, az apjával egyre súlyosbodó konfliktusai miatt Helénnek menekülnie kellett a szülői házból. Rokonoknál keresett menedéket előbb egy közeli faluban, majd a terepmunka helyszínén, egy nagyobb városban. Itt unokatestvére segítségével két albérletben is megfordult, munkahelyet is talált, ahol nyugdíjazásáig dolgozni tudott. Eközben kisebb kisegítő munkákat, takarítást vállalt, hogy megéljen.

Az egyik albérletéből azonban utcára, majd a hajléktalanszállóra került. Több, mint egy évtizedet töltött hajléktalanként a szállón, ami több szociális intézménnyel együtt a város egy sajátos, erősen marginalizált mikroterében működik (lásd bővebben Németh 2020). Helén egy négyfős szobában lakott társaival; ők a női szállón egyfajta reprezentatív funkciót betöltő „tisztaszobát” alkottak.⁴ A kis lakóterület példás tisztaságban, rendben tartották, a közös használati tárgyaik glédában álltak. A személyes terület lényegében csak a „saját” ágyukra korlátozódott, de ezt is igyekeztek otthonosabbá, személyesebbé tenni néhány apróbb tárggyal. Mindez erősen megkülönböztette az itt élő négy nőt a többi hajléktalantól.

Helénnek idővel, a nyugdíjából apránként félretett összegekkel sikerült a tartalmat képeznie. A szociális munkások segítségével sikeres

⁴ A „tisztaszoba” elnevezés kutatói konstrukció, amivel megpróbálok sűríteni egyfelől a tisztaság és a rendezett környezet iránti igényt, amiről Helén sokat mesélt, és ami az itt lakó nőket megkülönböztette a többiektől. Másfelől ezzel próbálok érzékeltetni azt a reprezentatív funkciót is, amit ez a szoba a hajléktalanszállón betöltött. Ezt ugyanis az első terepi látogatásunkkor a hajléktalanszállón dolgozó szociális munkások is büszkén mutatták az oda látogató kutatóknak. A „tisztaszoba” tehát Helén elköltözése után, nélküle is működött, jóllehet elképzelhető, hogy már kevésbé volt tiszta, mint Helén kiköltözése előtt – legalábbis ő így érezte és mesélte.

szociálisbérlet-kérés-pályázatot nyújtott be. A tartalmából meg tudta venni magának a legszükségesebb berendezési tárgyakat. Találkozásunkkor Helént új otthona berendezése, belakása, az önálló életvitellel járó intézményi foglalkoztatás. Ezek a témák kerültek a lakásperformanszon keresztül találkozásunk előterébe, jóllehet a maga mögött hagyott hajléktalanság háttérében több nehezen elmondható történet, trauma húzódik meg. Ezek felidézéséhez, megosztásához Helén ambivalensen viszonyult: mondta is volna, és nem is. A fájdalmas emlékeket igyekezett kikerülni, miközben emlékezetében ott kavargtak, így újra és újra visszatért hozzájuk, majd megtorpant. Jóllehet a származási családhoz és az elvesztett gyermeki otthonhoz kötődő félig elrejtett, félig megmutatott traumák fel-felbukkantak a „történetben”, ezeket a Helén által meghúzott emlékezeti „tilalomfák” övezték. Gyanítható, hogy voltaképpen az elrejtési akart fájdalmas emlékek szervezik a történetet és az énbemutatást, de az elemzés igyekszik tiszteletben tartani a Helén által kijelölt határokat, azaz a hallgatáshoz, a csendhez való jogát (Németh 2017), és arra fókuszál, *ahogyan és amiként* meg akarta önmagát mutatni ebben a maga által átkevert helyzetben. Azaz, a hajléktalansághoz vezető (élet)út helyett egy, a lakásperformanszán keresztül megmutatkozó, hajléktalanságból frissen kikerült egyedülálló idős nő otthonteremtését vizsgálom. Ennek performatív aktusain keresztül azt próbálok értelmezni, hogy mit jelent lakni Helén számára, és ez hogyan alakította énképét, hajléktalan identitását? (Düll 2015a, b; Kántor–Düll 2018).

Az interjúhelyzetből „lakásperformansz”

Az interjú elején elhangzó töredékinformációk nem álltak össze történetté. Helén folyamatosan ugrált a múlt és jelenbeli tapasztalatok között, miközben már a mondandója elején leszúrt bizonyos „tilalomfákat”, azaz határozottan kijelölte azokat a témákat, amikről „nem lehet beszélni”. Mindez azt is jelentette, hogy a témaváltásaival ezeket igyekezett kikerülni. Bár természetesen nem kérdeztem vissza ezekre, Helén újra és újra visszakanyarodott hozzájuk, ezért nehezen kikerülhetőek voltak. A csapongás, az idősikok váltogatása és a különféle projektív felületek bevonása, például a Helén által indítványozott hirtelen fényképnézetes az interjú elején, később a lakás megmutatása tovább szabdalta a beszédhelyzetet, és csak fokozta az egymáshoz

látszólag nem kapcsolódó emléktöredékek körüli zavart.

Az interjú első fordulópontja az volt, amikor a hajléktalanszállót felidézve Helén felpattant a fotelból: „*De nézze meg, hogy mim van! Meg lehet nézni a fürdőszobát!*” Innentől nagyjából fél órán keresztül diktafonnal a kézben követtem Helént a lakásban, aki mutogatott, magyarázott és kérdezett, miközben helyiségről helyiségre járva szemrevételeztük bútorait, berendezési tárgyait, leltároztuk a még hiányzó használati tárgyakat, apróságokat. A beszélgetésbe kissé belemelegedve kétszer is figyelmeztettem, hogy az interjú első felében jelezte, hogy fél tizenkettőkor el kell mennie ügyet intézni. Bár sejtettem, hogy ez az interjúra vonatkozó háritás lehet (Németh 2018), az időpontot észben tartottam azért, hogy szabad utat adjak Helénnek az interjúhelyzetből, aminek a „billegése” elbizonytalanított, miközben az asszociációk és töredékek követése is nehezítette a dolgomat. Az időre vonatkozó első figyelmeztetésemet meg sem hallotta, a második felvetést nyugtázta, majd folytatta mondanóját. Majd kicsivel később visszakérdezett. „*Hát valamit kellene a konyhába is tenni. Maguknak mi van benn?*” Az érdeklődése meglepett, és az immár lakberendezési párbeszéddé alakuló helyzet új lendületet vett. De még mindig bizonytalan voltam abban, hogy valóban el kell-e mennie Helénnek vagy maradhatok-e a helyzetben, ezért az előszoba felé indultam. Kétszer is elbúcsúztam, de ekkorra már Helén indította újra a beszélgetést, azzal, hogy (véletlenül?) letegezett, majd kávéval kínált.

Helén: Úgyhogy, rendbe vagyok, köszönöm szépen.

Én: Én is örülök neki.

H: Máskor is meglátogathat!

É: Meglátogathatom? Ha erre járok, akkor majd benézek!

H: Bejöhetsz egész nyugodtan.

É: Ha legközelebb jövünk [a városba], bejövök.

H: Jó! Ezeket a székeket is kaptam, betettem egyet a fürdőszobába, ha az ember fürdik. Tudja, úgy megszoktam azt a papucsot, hogy abba a papucsba fürdök ám, ami vót. Nem tudok meztláb fürödni. Még hogyan a saját lakásom, akkor se, ja.

É: Hozzászokott.

H: Persze.

É: Ha legközelebb erre járok, akkor benézek.

H: Eljöhet egész nyugodtan, szeretettel várom. De nem kér egy kávé? Főzök.

É: Egy kávé szívesen innék, köszönöm.

H: Na! Főzök én magának kávé.

É: Köszönöm. Maga is kávézik?

Az interjú következő fordulópontja a kávémeghívás volt, ami újraindította, de egyben át is keretezte a közel egy órája billegő, valójában megrekedt interjúhelyzetet: a lakásperformansz a konyhában folytatódott, ahol Helén feltette a kávé, megkért, hogy válasszak magamnak csészét, beszélt, és közben tovább mutogatta bútorait, berendezési tárgyait. Az új lakásban kibontakozó napi rutinjait, hétköznapi tevékenységeit taglalta (főzés, vásárlás, spórolás, takarítás), amivel megsillantotta a háziasszonyi és lakberendezői kompetenciáit. Ezekről néha engem is kérdezett, közben a telefonján lévő fényképeket mutatta, az unokatestvérééről és családjáról, akik rendszeresen meglátogatják. Én pedig feladva a szigorúan rögzített interjú szerepeket, ültem vele a konyhában, hallgattam, és lakberendezésről társalogtam. Az interjúhelyzet irányítását és vele az interjút mint szabályozott, egyoldalú beszédhelyzetet (lásd például Solt 1998; Heltai-Tarjányi 1999) szimbolikusan akkor zártuk le, amikor egy pillanatra szinte gyerekszerepbe helyezve engem Helén ezt mondta: „*Üljél le szépen, és idd meg [a kávé]! Nem kell menni*”.

Ezután Helén azt indítványozta, hogy menjünk ki a kávéval az erkélyre, mert rá akart gyújtani. Követtem őt, akárcsak hirtelen témaváltásait, mert ekkorra megértettem, hogy itt nem fog létrejönni egy klasszikus interjúhelyzet: a beszédhelyzetet Helén alakítja, és én ebben igyekeztem megtalálni a szerepem. Valahogy azt éreztem, hogy a szabályozott kérdezői szerep ebben most nem fog segíteni. Helént a szóbeli garanciák helyett leginkább úgy tudom biztosítani arról, hogy nem kell arról beszélnie, amiről nem tud, ha részt veszek a párbeszédben. Ha viszont úgy érzi, hogy ő irányítja a beszélgetést, és engem is kérdezhet, akkor megnyugszik, és az új keretek között szívesen beszél. Ugyanakkor ez a párbeszédhez közelítő forma nem jelentette azt, hogy a beszélgetésünk alatt a figyelem egyformán oszlott meg volna kettőnk között: valójában továbbra is Helén volt a középpontban, a beszélgetést még inkább igyekeztem Helén asszociációihoz és énbemutatásának fő témáihoz igazítani. Leginkább ezekről kérdeztem, miközben igyekeztem valamelyest „játékban tartani” a narratív visszakérdezést. Eközben az, hogy feleltem Helén kérdéseire, nem annyira az információáramlás miatt volt érdekes (néha nem is reagált rájuk, mert befelé figyelt), hanem a köztünk lévő kölcsönösség érzését mélyítette, és hétköznapiabbá tette a beszédhelyzetet. Amikor az erkélyen beszélgettünk, Helén vissza-visszatért a traumatörténethez, amit megközelített, majd újra

eltávolodott tőle, ahogy asszociációi vitték. Bár itt már nem voltunk mozgásban, továbbra is az interjú elején felvetett témák körül forogtak Helén gondolatai. Mindazonáltal itt már nem közvetlenül a cselekvések (a lakás megmutatása, a kávéfőzés), hanem az otthonhoz kötődő kompetenciák köré épült Helén lakásperformansza.

A lakásperformansz ereje

Egymásra hangolódásunknak az adott új lendületet, hogy az interjúhelyzetben megszokott „ücsörgés” helyett elkezdtünk járkalni a lakásban. A mozgás kötetlensége, a rámutatás és megmutatás performatív ereje, valamint az interjúhelyzet átkeretezésével a kölcsönösség irányába elmozduló szerepek, a párbeszéd volt ugyanis az a forma, amiben Helén azt érezte, hogy a legjobban meg tudja magát mutatni. Miközben az interjú keret eleve megszabta, hogy a kommunikációnk elsődleges és szinte kizárólagos közege a verbalitás, Helén nem érezte komfortosnak azt, hogy „csak” beszéljen. Valószínűleg ezért is kezdeményezte az interjú elején a fényképnézegetést. Bár a töredékek tartalmasak, és egyszerű, tömör nyelvi fordulataik ellenére kifejezőek voltak, Helén idegenkedett az időrendtől, az absztrakciótól, a „kerek történet” létrehozásától.⁵ Talán úgy érezte, hogy otthona *megmutatásával*, többet tud mondani magáról, hajléktalanságáról és az új otthonáról, mint pusztán szavakkal, miközben a fájdalmas emlékei között lavírozik. Összességében úgy tűnik, hogy a tárgyakhoz kötött, a hétköznapi praxisba ágyazódó lakásperformansz Helén esetében erőteljesebben tudta megmutatni mind birtoklás (*tárgyak*), mind a „lakozás” örömét és „gondjait” (*lakberendezés*), mind az otthonhoz fűződő *kompetenciákat*, mint a pusztán verbalitás, az absztrakt elbeszélés. Eközben az interjúhelyzet átkeretezése vendéglátássá, az otthonteremtést firtató beszélgetés nem fenyegetett azzal, hogy Helént elragadja a traumatikus emlékeinek „örvénye” (Kovács 2014:77); ám ez a veszély folytonosan jelen volt a helyzetben és a történetben. Ezért is lehetett annyira fontos

5 Ez viszont nem jelenti feltétlenül azt, hogy ne lenne egy kerek történet a töredékekben feltároló lakásperformansz mögött. Helén először így fogalmazott: „Hát, hogy ha én ezt elmondanám, akkor egy regényt lehetne írni belőle!” (De a kifejtésre biztató kérdés után témát váltott.) Később pedig megemlítette, hogy miután a hajléktalanszállóra került, „elmesélt mindent” az egyik ott dolgozó szociális munkásnak.

Helén számára az interjúhelyzeten való felülkekedés, mivel így tudta valamelyest kontrollálni a felidézést és a fájdalmas (traumatikus) emlékek megosztását.

A mozgás, a cselekvés önmagában is kompetenssé tette Helént, hiszen körbevezetett új otthonában; ő tudta, hogy mit hol keressen. A saját tere és magával hozott vagy újonnan beszerzett tárgyai egyben büszkévé is tették: „*itt minden az enyim*”. A berendezési tárgyak leltározása, a lakás megmutatása lehetővé tette, hogy a(z interjú)helyzetet a saját maga által fontosnak tartott dolgok felé terelje, hogy az új a figyelmet otthonára irányítsa, és a lakberendezésről kezdeményezzen párbeszédet, azaz az őt foglalkoztató „gondok”, „dolgok” felől mutassa meg magát (Heideggert idézi, Rácz–Pintér–Kassai 2016:29-31). Mivel Helén életében az otthonteremtés folyamata volt az aktuális öröm, probléma, kihívás, ami a mindennapjait keretezte, ez indította el a lakásperformanszot. Azonban többet is jelentett ennél, hiszen az önálló lakhatás sikerén keresztül tudta felmutatni magát mint hajléktalanságból kikerült nőt, önálló bérlőt és kompetens háziasszonyt. A lakásperformansz erejét az adta, hogy a megfosztottságok, (kompetencia)hiányok által meghatározott „hajléktalan identitás” (Düll 2015a, b; Kántor–Düll 2018) transzformációjának kezdeti szakaszába, a hajléktalanság és az otthonteremtés összefüggéseibe nyújtott bepillantást.

A tárgyakra és a hétköznapi praxisokra irányított figyelemnek szituatív értelme is volt, ami a kettőnk közötti viszonyt, a szerepeket is formálta. A mozgás, a körbevezetés, a mutogatás más kapcsolatot teremtett közöttünk, mint az interjúhelyzet. Nem csak arról van szó, hogy Helén az otthonomat, a lakberendezési szokásaimat firtató kérdései kibillentettek az egyoldalú kérdezői szerepből. Ezzel nemcsak a kérdés-felelet dinamika vált kölcsönössé, hanem a hétköznapi tevékenységekről, így a lakberendezésről, a főzésről, az ízlésről való egyeztetéssel a „lakozáson” mint közös élményen keresztül is összekapcsolódtunk. A közös tapasztalatok forrása, az otthon egyfelől dinamizálta a feminista interjúban felismert közös „női mivoltot” (Oakley 1981, 2016) és ezeket a nőiesnek tekintett kompetenciákon (háztartásvezetés, lakásberendezés) keresztül tematizálta. Másfelől az otthon maga lett az a kitüntetett közös pont, közös tapasztalat, amin keresztül a társadalmi pozíciónk is valamelyest közeledett, hiszen definíció szerint már Helén sem volt *hajléktalan*. Az elhagyott otthon, az albérletek és a hajléktalanszálló „tisztaszobájában” töltött évek

után ő is kompetens bérlőként jutott szóhoz. Az interjúhelyzet lakásperformanszá alakítása után immár megszelídített vendégként (s nem kérdezősködő kutatóként) magam válhattam egy „projektív felületté” (Katona 2017), akinek Helén megmutathatta az otthonát, *ezen keresztül* magát mint otthonteremtő nőt, kompetens háziasszonyt.

Feltehető, hogy a lakberendezés gyakorlati kérdései és a hétköznapi tevékenységek valamelyest elterelték Helén figyelmét arról, hogy mi mindenről nem tud vagy nem akar beszélni. A hétköznapi tevékenységek ugyanakkor valószínűleg segítették a praxisról való beszédet, az asszociációk sorát ebben az esetben a tárgyak és a tevékenységek (például kávéfőzés) is aktiválták. Sokszor a tevékenységek vagy a birtokolt tárgyak kapcsán került kontrasztba a múlt a jelennel: az ezekre irányított figyelem minduntalan felszínre hozta a múltbeli veszteségeket, hiányokat, megfosztottságokat is, azt tematizálva, hogy milyen volt a hajléktalanszállón élni, és Helén számára mit hozott az új otthon tapasztalata: mit jelent lakni?

Otthonteremtés és „hajléktalan identitás”

A környezetpszichológia szerint az otthon kitüntetett hely az egyén önazonosságának, kötődéseinek, pszichés jól-létének szempontjából. Az otthonhoz alapvetően a biztonság, az érzelmekkel átítatott emlékek, a beavatkozáshoz, az otthon alakíthatóságához köthető kompetencia-érzet, végső soron az ágencia, a cselekvőképesség kapcsolódik (Dúll 1996, 2015 a, b; Keszei 2015a, b; Sallay–Dúll 2006). A feminista kutatók ugyanakkor rámutattak arra, hogy az otthon nem csupán a pozitív (hely)kötődések és érzelmek révén válhat kitüntetett helyé az egyén életében és élettörténetében, mivel az otthoni térhez számos elbizonytalanító, romboló élmény is kapcsolódhat, például különféle abúzusok, bántalmazás, kizsákmányolás, elszigeteltség és magány. Következésképpen az otthonhoz való kötődés a legtöbb esetben komplex és gyakran ambivalens (Dúll 1996, 2015 a, b; Keszei 2015a, b; Sallay–Dúll 2006). A helykötődés hiánya, ambivalenciái illetve a helykötődés képességének zavarai különösen fontosak a „hajléktalan (hely)identitás” kialakulásában (Dúll 2015b:123; Dúll 2015a; Kántor–Dúll 2018).

A hajléktalanság mint a lakástól, az otthontól, a fizikai és pszichés biztonságtól való megfosztottság, az identitást a legmélyebben érintő hiányok

egyike, ami éles megvilágításba helyezi mind az otthon elvesztésével járó (hely)veszteséget, mind az ehhez kapcsolódó társas veszteségeket: a családi, baráti, támogató kapcsolatok felbomlását, illetve az otthonhoz kötődő kompetenciák és szerepek elvesztését (Barabásné Koller 2006; Breitner 1999; Dúll 2015a, b; Sallay–Dúll 2006). Mindezen törések és veszteségek egy mélyreható és összetett identitásvesztést, identitásváltást körvonalaznak, amit a tartós hajléktalanságot kísérő (illetve annak „megágyazó”) korai traumák és további krízisek tovább mélyíthetnek (Barabásné Koller 2006; Breitner 1999; Sallay–Dúll 2006). Mind a helyvesztés, mind a költözés stresszt generál, a hajléktalanság viszont állandósítja a magas szintű distresszt (Barabásné Koller 2006; Dúll 2015a, b). Ennek egyik fontos eredője a kontrollvesztés (Barabásné Koller 2006; Breitner 1999; Dúll 2015 a, b; Kántor–Dúll 2018). „A kontroll elvesztésének élményét összességében lényegesnek tarthatjuk a hajléktalanság problémájában: a társas és fizikai környezeti stressztényezők előre megjósolhatatlanná válnak, és a felettük érzett kontroll a hajléktalanná válással szinte teljesen eltűnik” (Dúll 2015b:29). Mindez „generalizált passzivitáshoz”, „tanult tehetetlenséghez” (Seligman) vezethet, ami megváltoztatja az énképet és a környezethez való viszonyt is (Barabásné Koller 2006:332). Következésképpen a kialakuló hajléktalan identitás, egy sajátos, „-talan, -telen identitás” (Kántor–Dúll 2018:650), amit a helyvesztés (az otthon elvesztése) és különféle hiányok szerveznek. A hely hiánya (Kawash 2010) és a stabil helykötődés hiánya (illetve a zavart /hely/kötődési képesség lásd Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018) további „járulékos” megfosztottságok kiindulópontjai. A hajléktalan identitást így a társas kapcsolatok, a kontroll, a kezdeményezőképeség és a kompetenciák hiányai is „építik”, miközben a hajléktalanság mindezek miatt a társadalmi kirekesztés egyik szélsőséges formájának tekinthető (Barabásné Koller 2006; Breitner 1999; Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018; Kawash 2010).

Ennek fényében nem csoda, hogy az új otthonába frissen beköltözött Helén a veszteségeit számba vevő és traumatikus emlékeinek „örvényével” (Kovács 2014:77) szembesítő élettörténeti elbeszélés helyett egy lakásperformanszon keresztül mutatta meg magát. A lakásperformansz ugyanis a birtokoltra, a „lakozással” birtokba vehető saját térre irányította a figyelmet (Dúll 2015 a, b; Keszei 2015b; Hidas 2015): a beszerzett és beszerzésre váró tárgyakra, illetve a hétköznapi tevékenységeken

keresztül megélhető kompetenciákra, az otthonteremtéssel bővíthető szerepekre és társas kapcsolatokra. Mindez végső soron a felépülést, hajléktalan identitás transzformációját és a társadalmi beilleszkedés lehetőségeit körvonalazza (Barabásné Koller 2006, Kántor–Dúll 2018).

A fentiekben idézett „*De nézze meg, hogy mim van! Nálam meg lehet nézni a fürdőszobát!*” invitálás jól jelzi, hogy az új otthoni térhez kötődő *tárgyak* és *kompetenciák* hogyan segítik Helént abban, hogy másként, ne hajléktalanként mutassa meg magát. Mindez a (kompetencia)hiányok és megfosztottságok által meghatározott hajléktalan identitás (Dúll 2015 a, b; Kántor–Dúll 2018) átalakulásának esélyeire is kihat. A birtoklás élményén illetve a lakberendezésen keresztül átélhetővé válik a saját tér feletti kontroll; a háztartáshoz köthető hétköznapi kompetenciák újraélesztése (bevásárlás, főzés, vendéglátás, takarítás, háztartás vezetése) erősíti az önbizalmát és újra elérhetővé teszik a korábbi, otthonhoz kötődő szerepeit. A lakáshoz kötődő biztonság, a növekvő magabiztosság és kompetenciaérzet, valamint a bővülő szerepek pedig elmélyíthetik a saját élet felett lassanként visszanyert kontroll érzetét (Dúll 2015 a, b; Kántor–Dúll 2018).

Tárgyak

Helén először körbevezetett a lakásban, megmutatta „*mije van*”. Együtt szemrevételeztük a helyiségek berendezését, bútorozottságát, miközben Helén sorolta, miket vett már meg, és mi minden kellene még az új otthonába. A hiányzó tárgyak egyfelől a kényelmes, vágyott otthon horizontját nyitották meg, és miközben erről egyeztettünk, „gyakorló lakozóként” szinte észrevétlenül közeledtek pozícióink. Másfelől a beszerzésre váró tárgyak számba vétele Helén otthonteremtési és háziasszonyi kompetenciáit erősítette, hiszen ezek megvételéhez spórolni, tervezni kell, és ki kell választani a megfelelőt, a lakásba illőt (ízlés). Ezek elgondolásában, az erről való beszédben felsejlik Helén jövőre kivetített ágenciája is (Emibayer–Mishe 1998).

Helén meglévő tárgyai a múlttal való folytonosságot őrzik. Különösen fontos volt neki az a néhány fényképalbum, amit a találkozásunk elején megmutatott, hiszen ezt magával tudta hozni a szülői házból. A hiányok, a kevés birtokolt tárgy ellenére Helén néhány kisebb használati tárgyat, evőeszközt ott hagyott a hajléktalanszállón maradó szobátársainak. Ezekről is beszámolt, hiszen fontos volt

neki, hogy a megfosztottságai ellenére adni tudott. A tálaláshoz, terítéshez közösen használt eszközök némelyike túlmutat a hajléktalanság hűsbavágó megfosztottságain, és megmutatja a „tisztaszobán” osztozó nők erőfeszítéseit arra, hogy korábbi életvitelük bizonyos kellékeivel vegyék körül magukat, és valamiféle otthonosságot teremtsenek a szállón is. Volt közös mikrohullámú sütőjük, kávéfőzőjük, burgonyakiszedő lapátjuk. Helén még a hajléktalanszállón is ragaszkodott a korábbi otthonához, azaz a hajléktalanság előtti életéhez kötődő rutinok és rítusok némelyikéhez. Nem mondott le a hétköznapiakat és az ünnepnapokat megkülönböztető tárgyairól; volt külön húsvéti és karácsonyi terítője. Nem mosta például együtt a színes és a fehér ruhát a mosodában, hiába lett volna úgy olcsóbb és egyszerűbb. A hajléktalanszálló teréhez nem illeszkedő tárgyaival és rutinjaival kilógott; a nők „*irigyelték*”, egyszersmind „*lenézték*”, mert túlonult igényes volt.

Helén a tárgyai leltározásakor pontosan emlékezett arra, hogy mit kitől kapott: ezzel nemcsak a tárgyak jelentőségét jelezte, hanem a háláját is kifejezte az ajándékozók felé. Míg a régi otthonból hozott tárgyai a családhoz való kötődését, a mostanában kapott tárgyak inkább a társas kötődéseit, segítő kapcsolatait mutatták; azokat, akikre az új lakásban, az új élethelyzetében számíthatott. Mindvégig aktív rokonai kapcsolata, az unokatestvére a tárgyakon keresztül is megjelent a lakásperformanszban. Az ő támogatása, jelenléte Helén életében a kapott vagy megjavított tárgyakban is kifejeződött, de hasonlóképpen kézzel fogható volt a hajléktalanszállón dolgozó szociális munkások segítségével, akik használati tárgyakkal, bútoradománnyal is segítettek Helént.

A frissen megvett berendezések, így például a hűtő és a tévé a mindennapi életvitelt érintő prioritásokat mutatták: Helén nem csak azért mutatta ezeket büszkén, mert ezeket a szállón félretett pénzből vette, hanem mert szűkös anyagi lehetőségei mellett áldozott rájuk. Az viszont meglepte, amikor kiderült, hogy nekem nincs tévém, neki pedig van. Egy pillanatra ez is közelebb hozta egymáshoz a pozícióinkat.

Kompetenciák

A szűkösség, a prioritások és a megkülönböztődés igényének bonyolult összehangolása leképeződik a tárgyakban, amelyek a lakásperformanszot keretezik. A tárgyakhoz azonban történetek, cselekvések és rutinok, kompetenciák kapcsolódnak. Cseppet

sem volt mindegy, hogy milyen tisztítószeresek voltak a fürdőszobában és milyenekre volna még szükség, hiszen ezek kifejezték Helén tisztaság iránti igényét, rendszeretét, amiből a hajléktalanszállón sem engedett. A tisztítószeresek nagy részét korábban oda is megvette, de a saját személyes terében még inkább fontossá vált, hogy legyen légfrissítő, hogy legyenek megfelelő fertőtlenítőszeresek, amikkel a költözéskor kitakarította *magának* a lakását – végre a saját igény szintjének megfelelően.

A lakás *megmutatása* mellett a takarításról szóló *történetek* szervezték a lakásperformanszot: „*De tudod, hogy a nagyszoba [a többi nő a szállón] hogy takarít? Mondjam meg? Há' most, most én megmondom, hogy én hogy takarítom a szobát...*”. Ezek voltaképpen a hajléktalanszállóval járó „idő-tér diszkontinuitás” (Barabásné Koller 2006:332) helyreállításának eszközei, mivel az összehasonlításokban egymás mellé került a különféle otthonok és a hajléktalanszálló tere, a múlt és a jelen. Továbbá Helén ezeken a történeteken keresztül magyarázta el, hogy „ő milyen”. Hogy nem szereti felakasztani például a konyhában merőkanalakat, mert beporosodnak; nem szerette, ha a hajléktalanszállón más szobák lakói dobozokat raktak a szekrény tetejére vagy az ágy alá, mert nem szép; zavarta, ha mások nem tartottak a szekrényükben rendet vagy piszkosan hagyták ott a közös konyhát főzés után. A saját tisztasági és esztétikai szabályainak érvényesítése, azaz kiterjesztésük a hajléktalanszállón kényszerűen közösen használt terekre, valószínűleg az egyetlen eszköz volt Helén kezében arra, hogy a hajléktalanszállóval elvesztett kontrollt visszaszerezze (Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018).

A (saját) tér feletti kontroll kialakításának igénye, a saját tér iránti igény a takarítás közvetítésével következetesen végigvonul Helén történetén. Nem csak a lakásperformansz kulcseleme, hogy bizonyítsa lakása tisztaságát, otthonteremtő és háziasszonyi kompetenciáit, hanem ez az, ami összeköti Helént a múltjával, megmutatja Helén erőfeszítéseit, hogy igényein, rutinjain keresztül valamiképp a hajléktalanság traumái ellenére is megőrizze „magát” és a szerepeinek folytonosságát. A takarítás, a háztartásvezetés és a gondoskodás olyan a szülői házban megtanult, majd a beteg anya ápolásakor elmélyített kompetenciák, amelyekkel Helén elmondása szerint minden eddigi lakott térben kitűnt. Ezeket mindenhova magával vitte, és a nehézségek ellenére még a hajléktalanszállóra is átültette. Ezzel pedig tudattalanul ellenállt egyfelől annak, hogy a régi otthonához kötődő identitása, szerepei teljesen

„elhalványuljanak” (Dúll 2015b:29), másfelől annak, hogy a hajléktalanszálló környezete, társas közege teljesen átalakítsa rutinjait és elvárásait, azaz kizárólagossá váljon a hajléktalan identitása (Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018).

A tisztaság iránti igény különböztette meg a „tisztaszobában” lakó négy nőt a többi szoba lakótól a szállón, ugyanakkor ennek fokozott kifejeződése különböztette meg Helént mindenki mástól. Helén a többi hajléktalan nő háziasszonyi kompetenciáiban felfedezni vélt deficitjét impliciten összekötötte a hajléktalanszállóval: „*Ezek nem is voltak háziasszonyok, énszerintem*”. Mintha nekik sose lett volna otthonuk – Helénnel ellentétben. A többiek szemében viszont ő volt a szállón a „*tisztamániás*”⁶ (tisztaságmániás). „*A nők lenéztek; mondom, inkább tisztamániás leszek, mint koszos*”.

Bár a közös szoba rendben tartásának feladata közös volt, Helén mégis kitűnt rendkívüli gondosságával; saját takarításának mércéjét igyekezett a szobára és az azon kívüli terekre is kiterjeszteni. Jóllehet mindez folyamatos kompetenciaharcolat és konfliktusokat szült Helén körül (főként a szobán kívül), ő azonban nem adta alább az igényeit, ebbe kapaszkodott, voltaképpen a körülötte lévő rendezetlen, közösen használt teret igyekezett a tisztaság rituáléival újra és újra kihasítani, kontroll alatt tartani, valamiképp uralni (Kántor–Dúll 2018). A lakásperformanszban Helén megmutatta, hogy miként terjeszti ki a saját otthonában – immár korlátozás nélkül – a saját tér feletti kontrollt a takarítással és háztartásvezetéssel. Az elemzés során az is kiviláglott, hogy ezek a kompetenciák hogyan válhattak a korábbi szerepeivel való folytonosság keretévé és miként segíthetik a hajléktalan identitás transzformációját.

Ambivalenciák: kötődések és veszteségek

A lakásperformansz a múlt és a jelen kontrasztján keresztül az otthonteremtéshez kötődő hétköznapi rutinok ambivalenciáit is felvillantotta, azaz néhány a hajléktalanszálló *elhagyásához* köthető *veszteséget* is körvonalazott. A hajléktalanszálló ugyanis hiába volt az otthontalanság színtere, Helén mégis kötődött a szobához és társaihoz. Mindez abban is kifejeződött, hogy haragudott rájuk, mert szerinte elköltözése óta a régi szoba rendje

6 A „tisztaságmánia” személyiséget érintő, lélektani aspektusai és magyarázatuk túlmutatnak e tanulmány keretein, itt csak az énbemutatóra fókuszálunk.

felbomlott, koszos és rendetlen lett. Fájtnak neki, hogy szobatársai már nem tartják be a szabályait, már nincs hatása arra a térre, amit korábban olyannyira kontrollálni próbált. Azaz a lakásperformanszban az otthonteremtés öröme mellett felsejlettek a hajléktalanszálló elhagyásával járó specifikus veszteségek is, így halványan feltűnt a költözéssel és az új otthonnal járó szokatlanság, valamint a hajléktalanszállóhoz való (egyébként meglehetősen ambivalens) helykötődés is (Dúll 2015a, b; Sallay–Dúll 2006). Mindazonáltal az otthonteremtés érezhető változást hozott Helén életében, ami afelé mutat, hogy a lakás idővel elmélyítheti biztonság élményét és stabil kötődéseket teremthet (Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018; Sallay–Dúll 2006). Hiszen még Helén a szállón minden nap szedett nyugtatót, erre már a beköltözés után egy hónappal sem volt szüksége.

A kávézásunk alatt elmesélte, hogy a szállón szobatársaival közösen kávéztak. A következő találkozásakor kiderült, hogy nem szívesen eszik egyedül a lakásban, mert korábban megszokta, hogy a szobatársaival ebédel. (Bár a szobában kicsit később ült asztalhoz, mint ők, mert ő tálalt, és mielőtt leült volna, rendbe tette a közös konyhát). A korábbi rutinok megtörésével járó társas veszteségek ugyanakkor halványodni látszottak a második találkozásunk idejére. Viszont már az első találkozásunkkor megjelentek az otthonhoz kötődő új társas kapcsolatok kiépítésének lehetőségei. Helén kezdett összebárátkozni a szomszédasszonyával, aki be is toppant a lakásperformansz közepette. Mind a látogatás, mind a lakásperformansz azt mutatta, hogy a szomszéd nő rendszeres támogató kapcsolatot jelent Helén életében, akivel kölcsönösen segítik egymást, étellel, finomságokkal kedveskednek egymásnak.

A költözés azonban nem feltétlenül és nem rögtön tudott felülírni minden korábbi, hajléktalanszállón rögzült rutint. Ennek legárukodóbb példája az az elejtett megjegyzés, amit a kávémeghíváskor hangzott el, amikor Helén azt magyarázta, hogy az új otthonában továbbra is papucsban zuhanyozik, úgy, mint korábban a hajléktalanszállón. Azaz a lakás tisztán tartására és belakására mozgósított rendkívüli erőfeszítések, az öröm ellenére a tér még nem vált teljesen megszokottá, biztonságossá, belakottá. Mindez a helyekhez való kötődés kialakulásának fokozatosságára, egyszersmind a hajléktalanság és az abból való kikerülés ambivalenciáira is rámutat: a kiköltözés a szállóról minden pozitívuma ellenére elkerülhetetlenül helyvesztéssel, társas veszteségekkel is járt. A tartós hajléktalanság önmagában

is megnehezíti a helyekhez való tartós és stabil kötődést, illetve ambivalens helykötődéseket valószínűsít (Barabásné Koller 2006; Dúll 2015 a, b; Kántor–Dúll 2018), ami rámutat a hajléktalan identitás transzformációjának időigényes voltára és nehézségeire. Helén történetéből is úgy tűnik, hogy a hajléktalanság mélyen rögzül az énképben. Tartósságára jó példa, hogy a költözés és az otthonteremtés külső szemlélőt is meglepő sikere, valamint a bérlakásban való tartós megkapaszkodás ellenére Helén egy elejtett megjegyzésben az első találkozásunk után egy évvel is hajléktalanként utalt magára a saját otthonában: „*Rajtam nem látszik, hogy hajléktalan vagyok*”.

Összegzés

Helén pusztán szavakkal szinte ki sem tudta fejezni, mennyire örült az otthonának, ezért inkább megmutatta. A lakásperformanszában *megmutatta* a saját terét, benne önmagát mint önálló, kompetens, otthonteremtő nőt és háziasszonyt. A saját otthoni terében végre kiterjeszthette a tér feletti kontrollt, megtapasztalhatta az egyre bővülő kompetenciáit és szerepeit. Mindezek megmutatása és elbeszélése egymást erősítve alakította a lakásperformanszot. A saját otthonban megélhető kompetenciák és szerepek egyben a hiányokra épülő hajléktalan identitás (Dúll 2015a, b; Kántor–Dúll 2018) változásának első lépéseit is megjelenítik, miközben az ambivalenciák és a továbbelő rutinok a mélyen rögzült hiányokra, a hajléktalan identitás viszonylagos stabilitására, valamint a költözéssel járó veszteségekre hívják fel a figyelmet.

A lakásperformansz felvillantja annak lehetőségét, hogy Helén önazonosságának hordozója nem annyira az elbeszélte önazonosság (Pintér 2012, 2014), mint inkább a hétköznapi praxisokban gyökerező növekvő kontroll- és kompetenciaérzet, illetve ezek megélése és megmutatása. Valószínűleg hétköznapi praxisokban fokozatosan felismert és megélt kompetenciák, valamint az ezeken keresztül kifejezett önépítő erő miatt vált olyan kifejezővé és hatásossá Helén lakásperformansza. A látszólag banális hétköznapi rutinok azonban a kompetencia- és a kontrolltörekvések körüli erőfeszítéseket is felfedték, amelyek háttérben ott vannak az otthon elvesztéséhez illetve a hajléktalansághoz kapcsolódó traumák is. Következésképpen felvethető, hogy a töredékesség nemcsak a praxisba ágyazott énbemutatásból következik, hanem a traumák

nyomait (Keszei 2015a, b; Kovács 2006; Pintér 2012, 2014), valamint a hajléktalanságból való kikerülés speciális tapasztalatát őrzi. Ugyanakkor felvehető annak a lehetősége is, hogy lehetnek olyan tapasztalatok, amelyek leginkább töredékesen átadhatók. A feldolgozatlan traumák mellett ilyenek lehetnek a részlegesen feltáruló, nehezen verbalizálható tudattalan tartalmak, az álmok és talán néhány az identitást, a kötődéseket erősen alakító rendkívüli tapasztalat, határhelyzet (Pintér 2012, 2014), így a hajléktalanság is.

Ha elfogadjuk, hogy az interjúk, különösképpen a feminista keretben készült interjúk egyik legfontosabb funkciója az „alávetett” megszólaltatása, a saját hangjának megtalálása és visszaadása (Oakley 1981, 2016; Kovács 2011), akkor Helén megmutatkozásában a lakásperformansz különösen fontosá válik. Ebben az esetben ugyanis nem az interjú, inkább a lakásperformansz vált a „feltárulkozás terévé” (Heidegger, idézi Rác–Pintér–Kassai 2016:30). Holott azt várhatnánk, hogy Helén idősebb, hajléktalanságból kikerült, traumatizált vidéki nőként hallgat; kikerüli vagy lezárja az interjúhelyzetet. Ehelyett épp az ellenkezője történt: Helén a kezdeti bizonytalanságok után inkább átkeretezte és egy sajátos énbemutatással (Goffman 1981) alakította az interjúhelyzetet, amelyben a „saying és a doing” (Kovács 2006), az elbeszélés és a praxis kölcsönösen kibontotta, magyarázta egymást. A lakásperformansz puszta, a verbalitáson túli, az elbeszélést cselekvéssé (rámutatás, bemutatás) és a cselekvést elbeszéléssé (reflexió, asszociáció) alakító ereje az interjúhoz képest talán még alkalmasabb keretté vált arra, hogy Helén „a saját hangján” szóljon meg. Az interjúhelyzet átkeretezése nemcsak a megszólalás közegét és formáját, hanem a kettőnk (szerep)viszonyait is alakította. Kölcsönös szerepegyeztetésünk, „szót értésünk” közege és kerete sokkal inkább a találkozás valósága, párbeszéd és az aktív egymásra hangolódás lett, ami túlmutat a kettőnk között (igazából meg sem) képződő narratíván. Találkozásunk nekem nem csak a helyzetbe való „belevettségünk” (Heidegger, idézi Rác–Pintér–Kassai 2016:30) és lakásperformansz kifejezőereje, tartalmassága miatt emlékezetes, hanem azért is, mert a klasszikus interjúhelyzet fenntartására tett próbálkozásaim ellenére Helén saját maga teremtette meg a megszólalásának kereteit, és így voltaképpen „hatalommal ruházta fel magát” (*empowerment*).

Felhasznált szakirodalom

- Barabásné Koller Erzsébet 2006 Az otthontalanság pszichológiai hatása a hajléktalan életmóddal kapcsolatba kerülő személyek identitásváltozásában. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 7 (4):329-345. DOI: 10.1556/Mentál.7.2006.4.5
- Breitner Péter 1999 A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 1:84-108.
- Dúll Andrea 1996 A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LII. (36.) 4-6:363-391.
- Dúll Andrea 2015a Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérvés, helykötődés és helyidentitás. In Bodor Péter szerk. *Emlékezés, identitás, diskurzus*. Budapest, L'Harmattan, 79-99.
- Dúll Andrea 2015b Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In Keszei András – Bögre Zsuzsa szerk. *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest, L'Harmattan, 19-33.
- Emirbayer, Mustafa – Mische, Ann 1998 What Is Agency? *American Journal of Sociology*, 4:962-1023.
- Heltai Erzsébet – Tarján József 1999 A szociológiai interjú készítése. Budapest: Tárki <https://doi.org/10.1086/231294> https://www.academia.edu/36497069/Heltai_Erzs%C3%A9bet_Tarj%C3%A1ny_J%C3%B3zsef_A_szociol%C3%B3giai_interj%C3%BA_m%C3%A9lyinterj%C3%BA_k%C3%A9sz%C3%A9se_PDF
- Hidas Zoltán 2015 Helyek, emlékek, identitások – belakott világaink. In Keszei András – Bögre Zsuzsa szerk. *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest, L'Harmattan, 52-74.
- Goffman, Erving 1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat.
- Kántor Árpád – Dúll Andrea 2018 A hajléktalanság láthatatlan arca: a lelki otthon és a lelki otthontalanság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4/5:643-667. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.4.5>
- Katona Noémi 2017 Szégyen és hallgatás. A kutató szerepe a prostitúció elbeszélésében. *Szociológiai Szemle*, (27) 2:68-87.
- Kawash, Samira 2010 A hajléktalan test. *Replika*, 2. (Utcafront), 53-71.
- Keszei András 2015a *Emlékek formájában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

- Keszei András 2015b Hely és emlékezet között.
In Keszei András – Bögre Zsuzsa szerk. *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 52-73.
- Kovács Éva 2006 Mari és az ő „cigánysága” – avagy a narratíva helye és ereje az etnicitás kutatásában. *Tabula*, 1:41-52.
- Kovács Éva 2011 Az interjú módszertanok politikája. *Forrás* (43) 7-8:3-20.
- Kovács Éva 2014 Összeolvasás. Az erőszak elbeszélései. *Replika* (85-86) 1-2:71-83.
- Németh Krisztina 2017 Beszédes hallgatás. A csend interpretálása és a megismerés dilemmái a társadalomtudományi kutatásban. *Szociológiai Szemle*, (27) 2:4-22.
- Németh Krisztina 2018 *Életvilág-értelmezések. Utak felbomlott világokhoz*. Budapest, Argumentum.
- Németh Krisztina 2020 „Cseberből vederbe” – Lakásmobilitás-mintázatok egy marginalizált térben. *Tér és Társadalom* (34) 3:90-113.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3279>
- Oakley, Ann 1981 Interviewing women: a contradiction in terms. In Roberts Helen ed. *Doing Feminist Research*. London, Routledge and Kegan Paul, 30-61. <https://doi.org/10.1177/0038038515580253>
- Oakley, Ann 2016 Interviewing Women Again: Power, Time and the Gift. *Sociology*, (50) 1:195-213. <https://doi.org/10.1177/0038038515580253>
- Pintér Judit Nóra 2012 A tudattalan identitás. *Imago* (2) 2:67-72.
- Pintér Judit Nóra 2014 *A nem múltó jelen: trauma és nosztalgia*. Budapest, L'Harmattan.
- Rácz József – Pintér Judit Nóra – Kassai Szilvia 2016 *Az interpretatív fenomenológiai analízis elmélete, módszertana és alkalmazási területei*. Budapest, L'Harmattan.
- Sallay Viola – Dúll Andrea 2006 „Érezd magad otthon!”: Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* (61) 1:35-52. DOI: 10.1556/MPSzle.61.2006.1.3
- Solt Ottilia 1998 Interjúzni muszáj. In *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I.* Budapest, Beszélő, 29-46.